

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної педагогіки та спеціальної психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з
порушенням зору

Виконала студентка групи СОм-2(2)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Криволапова Тетяна Вікторівна
Керівник: Бессараб А. О.
Рецензент: Застелло Г. О.
Нормоконтроль _____ Микита ПАНОВ

Запоріжжя
2021 р.

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 106 с., 16 табл., 6 рис, 86 джерело, 7 додатків.

Об'єкт дослідження – екологічна свідомість особистості у підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору.

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному обґрунтуванні та визначенні структурно-динамічних особливостей розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація) – для уточнення сутності базових понять досліджуваної проблеми; емпіричні (спостереження, бесіда, опитування, психолого-педагогічний експеримент, тестування); розвивальні (еколого-психологічний тренінг) – для розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору; методи математичної статистики (порівняння незалежних вибірок (t -критерій Стьюдента), лінійний кореляційн аналіз Пірсона).

Автоматизована обробка даних здійснювалася за допомогою пакету програм IBM SPSS Statistics 23.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, РОЗВИТОК, ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ, ПІДЛІТКИ, ПОРУШЕННЯ ЗОРУ.

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку з глобальним характером екологічних проблем, що проявляються в усіх сферах життєдіяльності людини, постає потреба у цілісності, глибині, повноті та системності їх усвідомлення. Ці обставини висувають певні вимоги до розвитку особистості, наділеної відповідними властивостями та якостями, що відображають специфічні особливості взаємодії людини та природи. За таких умов екологічна свідомість особистості охоплює знання про механізми взаємодії людини та природи; об'єктивні закономірності розвитку природи; наслідки антропогенного впливу на оточуюче середовище.

Розвиток екологічної свідомості є однією з базових та важливих проблем екологічної психології. Від особливостей феноменології та функціонування психологічних механізмів екологічної свідомості залежить власне становлення та розвиток особистості у системі «Людина-Світ».

Вивчаються різноманітні аспекти екологічної свідомості. Як предмет екологічної психології екологічну свідомість досліджують у соціогенетичному, онтогенетичному та функціональному аспектах (А. Алдашева, О. Білоус, Е. Гірусов, С. Дерябо, Л. Журавльова, А. Льовочкіна, О. Мамешіна, М. Романова, В. Скребець, Ю. Швалб, В. Ясвін). Як феномен екологічна свідомість вивчається з позицій структурного (С. Дерябо, С. Шмалей, В. Ясвін) та соціально-психологічного (Г. Акопов, О. Чердимова) підходів. Значення трансцендентних явищ у становленні особистості як невід'ємної частини єдиного Світу розкривають у своїх працях Л. Журавльова, В. Козлов, О. Колісник. Дослідженню проблеми розвитку екосвідомості особистості в онтогенезі присвятили свої наукові праці такі дослідники, як В. Глєбов, С. Дерябо, А. Льовочкіна, В. Ясвін та ін. Особливий науковий інтерес викликає дослідження екологічної свідомості підлітків з особливостями освітніми потребами.

Соціальна, теоретична і практична значущість проблеми екологічної свідомості підлітків з особливостями психофізичного розвитку та недостатня з'ясованість особливостей розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору зумовили вибір теми дослідження «Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору».

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному обґрунтуванні та визначенні структурно-динамічних особливостей розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі завдання:

1. На теоретичному рівні здійснити понятійно-категоріальний аналіз феномену екологічної свідомості та узагальнити результати досліджень щодо його розвитку в осіб підліткового віку.
2. Обґрунтувати та визначити структурно-динамічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору.
3. Емпірично дослідити особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору.
4. Розробити та апробувати програму психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку з порушенням зору.

Об'єкт дослідження – екологічна свідомість особистості у підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: принципи системно-структурного підходу до розвитку особистості (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, С. Рубінштейн); погляди на розвиток психіки в онтогенезі як кількісні, якісні, структурні зміни особистості (Л. Виготський, О. Запорожець, С. Максименко, С. Рубінштейн); принципи глибинної екологічної психології (Б. Деволл, Д. Рисмен); теорії розвитку екологічної свідомості (С. Дерябо, А. Львовчкіна, В. Скребець, Ю. Швалб,

В. Ясвін); соціально-психологічні аспекти проблеми екологічної свідомості (Г. Акопов, О. Чердимова); сучасні наукові погляди щодо особливостей супроводу підлітків з порушенням зору (Є. Клопота, О. Паламар, Т. Семенишина, Є. Синьова, С. Федоренко та ін.).

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація) – для уточнення сутності базових понять досліджуваної проблеми; емпіричні (спостереження, бесіда, опитування, психолого-педагогічний експеримент, тестування); розвивальні (еколого-психологічний тренінг) – для розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору; методи математичної статистики (порівняння незалежних вибірок (t -критерій Стьюдента), – лінійний кореляційний аналіз Пірсона). Автоматизована обробка даних здійснювалася за допомогою пакету програм IBM SPSS Statistics 23.

Психодіагностичний комплекс методик склали: методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі – для дослідження домінуючого типу ставлення підлітків до світу людей (соціальна сфера); «Домінанта» (С. Дерябо) – для дослідження домінантності суб'єктивного ставлення до світу природи (природна сфера); «Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін) – для дослідження рефлексії батьківського ставлення до себе (особистісна сфера); тест на визначення емпатії підлітків та юнаків (Л. Журавльова) – для дослідження інтегральної емпатії як складної психологічної системи забезпечення Я-Ти зв'язку при взаємодії людини зі Світом; методика діагностики міри задоволеності основних потреб (в модифікації Л. Журавльової, М. Романової) – для дослідження потребово-мотиваційного компонента екологічної свідомості; «Домінанта» (С. Дерябо) – для дослідження когнітивного, емотивного та конативного компонентів екосвідомості; «Ціннісні орієнтації» (О. Мотков, Т. Огнєва) – для дослідження ціннісно-смислового компоненту екологічної свідомості.

Експериментальною базою дослідження був комунальний заклад «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Орієнтир» Запорізької обласної ради. Загалом дослідженням охоплено 51 підліток з порушенням зору, зокрема 24 дівчини і 27 хлопців.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає у можливості використання розробленої та апробованої програми психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості у підлітковому віці з порушенням зору у навчально-виховному процесі навчальних закладів, закладів позашкільної освіти вчителями та практичними психологами. Визначені психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору можуть бути покладені в основу стратегії екологізації освітнього процесу.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 86 найменувань та 7 додатків. Загальний обсяг роботи складає 107 сторінок, основний зміст роботи викладено на 62 сторінках.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне дослідження розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору, що дає підстави зробити такі висновки:

1. Екологічна свідомість є суб'єктивним відображенням особистісного, соціального та природного середовища, як єдиного неподільного Світу людини, що проявляється в екологічно спрямованій (екоцентричній) поведінці особистості. Підлітковий вік є сенситивним для розвитку екологічної свідомості, оскільки у цей період школяр характеризується високою інтенсивністю та непрагматичністю взаємин з природою (молодший підлітковий вік), відбувається зміщення пізнавального інтересу зі світу природи на взаємодію з іншими людьми (середній підлітковий вік), домінуванням об'єктно-прагматичного ставлення до природи (старший підлітковий вік). Розвиток екологічної свідомості у підлітковому віці проявляється у зміні ставлень до оточуючого Світу.

2. В підлітковому віці екологічна свідомість є складним системним утворенням, що складається з двох підсистем: сукупності структурних компонентів та системи ставлень особистості до Світу. Основними компонентами екологічної свідомості є когнітивний, емотивний, потребово-мотиваційний, цінічно-смисловий та конативний. Система ставлень особистості до Світу, як інтегрована взаємодія особистісної, соціальної та природної сфер визначається на рівні, відповідно, внутрішнього, соціального та природного світів.

Розвиток екологічної свідомості в підлітків має наступні вікові особливості: у більшості школярів переважає середній рівень розвитку феномену; домінуючим компонентом екологічної свідомості є конативний, а значущість суб'єктивних ставлень до різних сфер світу має нисхідну ієрархічну послідовність: соціальний світ, особистісний світ, світ природи;

система батьківських ставлень репрезентована шкалами відторгнення, соціальної бажаності, симбіозу, авторитарної гіперсоціалізації та інвалідизації; домінуючим типом міжособистісної взаємодії є стратегія домінування.

3. Віковими особливостями екологічної свідомості підлітків з порушенням зору є наступні: а) розбалансованість компонентів екологічної свідомості у ставленнях до Світу; б) ціннісно-смисловий компонент екосвідомості виражається через реалізацію екологічних цінностей, основним чинником яких виступає покладання на зовнішні обставини та низький рівень орієнтації на власні зусилля; в) потребово-мотиваційний компонент має негативну вікову динаміку міри незадоволеності екологічних потреб впродовж підліткового періоду; г) система батьківського ставлення репрезентована недостатністю батьківської уваги, прийняття і єдності та зниженням впродовж підліткового віку авторитарного контролю і негативного ставлення; д) поляризація стратегії міжособистісної взаємодії від стратегії підкорення (молодший підлітковий вік) до стратегії домінування (середній та старший підлітковий вік).

Підтверджено статеві відмінності розвитку екологічної свідомості підлітків з порушенням зору: а) рефлексія стилю батьківського ставлення: вищі показники за шкалами кооперація та симбіоз у дівчат, порівняно з хлопцями; б) система міжособистісного ставлення, що проявляється у типі домінування, більше виражена у дівчат, порівняно з хлопцями і має менші показники у молодшому та старшому підлітковому віці та вищі – у середньому; в) висока міра реалізації екологічних цінностей у дівчат, порівняно з хлопцями; г) у дівчат показники інтенсивності реалізації екологічних чинників та рівень атрибуції власних природних даних вищі, порівняно з хлопцями; д) міра незадоволеності екологічних потреб вища у дівчат, порівняно з хлопцями.

Виявлено специфічні особливості розвитку екологічної свідомості, ознаки яких виражені у підлітків з порушенням зору: а) достовірна позитивна

динаміка розвитку емпатійності в середньому та старшому підлітковому віці; б) негативна динаміка стратегії підкорення та позитивна динаміка стратегії домінування упродовж підліткового віку; в) домінування функціонування конативного компоненту екологічної свідомості у ставленнях до усіх сфер Світу (особистісної, соціальної, природної); г) екстернальна орієнтація реалізації ціннісно-смислового компоненту екологічної свідомості; д) низька вираженість потреб в екологічній взаємодії зі Світом.

4. Програма психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості враховує вікові, статеві, типологічні та специфічні особливості розвитку у підлітковому віці і спрямована на формування екологічної системи ставлень до єдиного неподільного Світу (особистісного, соціального, природного). Основою психологічного сприяння є корекція дитячо-батьківської взаємодії, збалансованості та взаємозалежності компонентів екологічної свідомості підлітків у системі ставлень до Світу. Результатом ефективності впливу стали позитивні статистично значущі зміни у показниках систем компонентів екологічної свідомості та екологічних ставлень до соціального, особистісного та природного Світів.